

UDK: 262.12 (497.6) »18/19«
 282. (497.6) »18/19«
 929 Stadler, J.
 Izvorni znanstveni članak
 Primljeno: 10. 3. 1999.

Nadbiskup Josip Stadler u svjetlu naprednjačkog tiska (1904.-1918.)

JURE KRIŠTO

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U prigodi osamdesete obljetnice smrti J. Stadlera, autor analizira razloge protivljenja raznih grupacija sarajevskom nadbiskupu. Služeći se pisanjem naprednjačkog lista **Pokret**, koji je bio najžešći Stadlerov protivnik, autor ilustrira kako je razlog tom protivljenju češće bila razlika ideologija i političkih rješenja, nego navođene nadbiskupove krivnje.

Građenje slike klerikalca

Rijetko je koji crkveni velikodostojnik bio toliko kontroverzan i napadan kao vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Stadler (1843.-1918.). Izvor napada nije bio samo u njegovim vjerskim i ideološkim neistomišljenicima, nego i u lokalnoj franjevačkoj zajednici. Osnovni problem između nadbiskupa i franjevaca bio je podjela župa, ali se taj problem s vremenom odražavao i na druga područja, uključujući i političko. Bosanski Srbi, pak, strahovali su zbog prisutnosti novog katoličkog nadbiskupa na tim prostorima. Njihov strah je bio više nacionalne naravi, premda se nerijetko također izražavao kroz pobune protiv prelazaka na katolicizam. Srbi ne samo da su bili ljuti zbog dodjele Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj Monarhiji, nego su bili u strahu da će se dolaskom katoličkih biskupa probuditi hrvatski nacionalizam, što će još više otežati nastojanje pravoslavaca da Bosnu i Hercegovinu pripoje Srbiji. Na drugoj strani, bosanski muslimani, u strahu pred dolaskom austro-ugarskih vlasti i pred opasnošću za svoj identitet, oštro su reagirali na svaki prijelaz muslimana na katolicizam. Vjera im je, dakako, bila važna, ali takvi prijelazi njima su ujedno označavali topljenje tradicionalnog mjesta u nadolazećem kulturno-civilizacijskom vremenu. Što je možda još važnije, ustrajavali su u naglašavanju svoje posebnosti opirući se identifikaciji bilo s Hrvatima ili Srbima, koji bi ih rado vidjeli u svom nacionalnom korpusu.

Stadler nije mnogo bolje prošao u historiografiji. Sud o njemu u bivšoj jugoslavenskoj historiografiji bio je zapečaćen vrlo negativnom ocjenom njegova lika i djela odmah poslije Drugoga svjetskog rata iz pera Viktora Novaka.¹ Premda je po svojoj naravi pamfletističko štivo, Novakova voluminozna knjiga postala je vademezum ne samo brojnih publicista i novinara,² nego i vrlo ozbiljnih povjesničara u bivšoj Jugoslaviji. Takav odnos prema Stadleru očit je kod povjesničara koji se bave njime izravnije, a napose je to slučaj s autorima koji ga se dotiču tek usput.

Zajednički nazivnik prigovora Stadleru je da je bio veliki klerikalac. Što se pod tim misli? Mirjana Gross nabraja razloge zbog kojih je identificiran kao klerikalac: poistovjećivanje hrvatstva i katolicizma, uloga u "ukidanju glagoljske mise", uloga u brisanju hrvatskog imena iz Zavoda sv. Jeronima u Rimu, prozelitizam.³ U specifičnim bosanskohercegovačkim prilikama to bi se prelomalo na sljedeći način: "Svojevrsni borbeni klerikalizam nadbiskupa dra Josipa Stadlera crpio je svoje obilježje iz položaja svjetovnog svećenstva koje je htjelo prisvojiti franjevačke župe i naslijediti njihov utjecaj u katoličkom stanovništvu preuzimanjem isključivog političkog vodstva".⁴ Odnos prema franjevcima zauzima važno mjesto u historičara pri ocjeni Stadlera. Pri tome je Stadler gotovo uvijek negativan, a franjevci pozitivni. Primjerice, "Stadler nije sudjelovao u propagandi za hrvatsko nacionalno osvještjenje sve dok ono nije postiglo veći uspjeh zaslugom franjevaca i inteligencije".⁵

Navodna Stadlerova posezanja na područje politike čine ga egzemplarom klerikalizma. Prema ocjeni autora, Stadler je u Bosni i Hercegovini gradio "ekskluzivno hrvatstvo na katoličkoj bazi".⁶ To se napose pokazalo u vrijeme Prvoga katoličkog kongresa 1900. u Zagrebu, kojemu je "ton nastojao dati sarajevski nadbiskup Josip Stadler svojim poistovjećivanjem hrvatstva i katoličanstva i namjerom da osigura kontrolu biskupa na svim područjima društvenog života posebnom katoličkom organizacijom izvan i iznad postojećih stranaka."⁷ I opet je Stadler uspoređivan s drukčijim postupcima bosanskih franjevaca⁸: dok je Stadler klerikalac, franjevci su liberali; austrougarska je

¹ V. NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948.

² Usp. polemiku oko Stadlera u sarajevskom *Oslobođenju* 1989. u *Josip Stadler. Prilozi za proučavanje duhovnog lika prvog vrhbosanskog nadbiskupa*, prir. Želimir Puljić, Sarajevo, 1989., 175.-193.

³ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973., 357.

⁴ *Isto*, 323.

⁵ *Isto*. Na drugom, pak, mjestu autorica kaže: "Nadbiskup Stadler se pojavio s pretenzijom da stane na čelo hrvatskog pokreta tek 1900, kada je u vezi sa zagrebačkim Katoličkim kongresom počeo uspon klerikalizma." (*Isto*, 356.).

⁶ J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN i D. ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, Zagreb, 1968., 257.

⁷ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 333.

⁸ *Isto*, 325.

vlast u Stadleru imala svoj oslonac, dok to nije bio slučaj s franjevcima.⁹ Takva slika o Stadleru zatvorena je ideološkim okvirom: "konzervativno-klerikalna" struja u "klerikalnim pokretima" "oslanjala se isključivo na vrhove katoličke crkve, koji su postupno ipak nalazili zajednički jezik i interese sa krupnom buržoazijom."¹⁰ Tako je i predsjednik Hrvatske narodne zajednice u Bosni i Hercegovini "postao Mandić jer je imao najrazgranatije privredne veze i znatnu ulogu u akumulaciji hrvatskog kapitala."¹¹

Taj su trag slijedili drugi, čak ga slijede još i danas. Opet vezano za katolički sastanak u Zagrebu, tvrdilo se i tvrdi se da je Stadler "zagovara[o] vlast i utjecaj episkopata u sveukupnom duhovnom i javnom životu Hrvata katolika."¹²

Slika o Stadleru kao velikom klerikalcu postala je standardna također u inozemnoj historiografiji. Stadler je "nastojao izgraditi hrvatsku nacionalnost na čvrstoj katoličkoj osnovi", sanjao je o konverziji muslimana, te je sve to postalo "obilježjem katoličkoga klerikalizma među Hrvatima"¹³

Ne iznenađuje da su se franjevački povjesničari iz Bosne i Hercegovine u pravilu negativno odnosili prema Stadleru. Njihov sukob sa Stadlerom oko podjele župa, naime, kao da je presudno utjecao na njihove prosudbe. U očima franjevac provincije Bosne Srebrene, Stadler ih je, oboružan nadbiskupskom jurisdikcijom i znatnom političkom potporom, nastojao rastjerati ili barem staviti pod svoju neposrednu jaku kontrolu.¹⁴ Ta percepcija nije mogla biti promijenjena Stadlerovim sudom da želi franjevce privesti bliže njihovoj vlastitoj redovničkoj karizmi, što je u njegovu vidokrugu značilo također sužavanje župnog pastorala za franjevce.

⁹ V. Tomislav IŠEK, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u BiH do zavođenja diktature*, Sarajevo, 1981., 24.

¹⁰ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 332.

¹¹ Isto, 358., usp. ŠIDAK i dr., *Povijest hrvatskog naroda*, 258.

¹² Luka DJAKOVIĆ, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: do otvaranja sabora 1910.)*, Zagreb, 1985., 196., Mario STRECHA, *Katoličko hrvatsvo. Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897.-1904.)*, Zagreb, 1997. Za pregled historiografije o Stadleru u odnosu na specifične povijesne teme v. članak Zlatka Matijevića u ovom broju ČSP-a.

¹³ Ivo BANAC, *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*, Ithaca and London, 1984., 108., 364.-365. Usp. također Arnold SUPPAN, *Oblikovanje nacije u Gradanskoj Hrvatskoj (1835-1918.)*, Naprijed, Zagreb, 1999. Zanimljivo je da je Noel Malcolm mnogo pažljiviji u tim ocjenama, v. N. MALCOLM, *Bosnia. A Short History*, London, 1994.

¹⁴ Ignacije GAVRAN *Lucerna Lucens? Odnos vrhbosanskog ordinarijata prema bosanskim franjevcima*, Visoko, 1978., 28. predbacio je Stadleru "nedostatak takta, grubost i bezobzirnost u saobraćaju s ljudima, barem onima koje nije volio.". Usp. Berislav GAVRANOVIĆ, *Uspostava redovne katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. godine*, Beograd, 1935., Marko KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914.*, Sarajevo, 1992.

Ipak, čak ni u crkvenih povjesničara nema jednodušnosti u ocjeni Stadlerova lika općenito i njegovih odnosa s franjevcima u Bosni, napose. Dok u franjevačkih povjesničara i onih koji ih simpatiziraju nalazimo stajališta od isključivog okrivljavanja Stadlera¹⁵ do priznavanja nedostataka u samih franjevaca, "nefranjevački" povjesničari više se priklanjaju vrhbosanskom nadbiskupu u arbitranju oko sporenja s franjevcima.¹⁶

Suočeni s takvim manje-više negativnim sudom o Stadleru, potrebno je pomnije ispitati je li i u kojoj mjeri opravdana primjena pojma klerikalca na njega. Prihvatimo li da je osnovna sastavnica tog pojma korištenje vjere u političke svrhe,¹⁷ potrebno je vidjeti je li to bio slučaj sa Stadlerom. Želim prepustiti riječ Stadlerovim protivnicima za njegova života, poimenice naprednjacima i njihovu zagrebačkom listu *Hrvatski Pokret* (dalje: *Pokret*), nesumnjivo njegovim najžešćim protivnicima, te na temelju povijesnih vrela i vremenske distance ocijeniti koliko im je sud bio opravdan. Pri tome skrećem pozornost na više nego zanimljiv obrat. Naime, sud bivše jugoslavenske historiografije o nadbiskupu Stadleru gotovo je istovjetan sudu naprednjaka. Utoliko koncentracija na naprednjačke prigovore Stadleru postaje zanimljivija za promatrača iz daljine. Jesmo li možda suočeni s postupnim građenjem slike klerikalca?

Stadler i društveno-političke prilike pod kraj devetnaestog stoljeća

Odmah poslije ustoličenja za vrhbosanskog nadbiskupa 1882. Stadler je poduzeo korake koji su odavali poduzetnički duh, ali koji su se također loše dojmili njegove okoline. Odmah je stvorio 29 novih župa u koje je postavio biskupijsko svećenstvo, a devet je župa uzeo od franjevaca.¹⁸ Doveo je svoje ljude za najbliže suradnike (kaptol), osnovao gimnaziju i malo sjemenište u Travniku i bogosloviju u Sarajevu i sve to povjerio isusovcima. Sve su to bili razlozi zbog kojih se zamjerio lokalnim franjevcima, dotadašnjim jedinim

¹⁵ Ante ČUVALO, *Historical Dictionary of Bosnia and Herzegovina*, Lanham-London, 1997., knjiga koju je američki časopis *Choice* izabrao za najuspješniju knjigu godine uopće ne donosi natuknicu za nadbiskupa Stadlera.

¹⁶ V. Đuro KOKŠA, *Uspostava redovite hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881., u Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XIX i XX stoljeću*, uredili Petar Babić i Mato Zovkić, *Studia Vrhbosnensia* 1, Sarajevo, 1986., 21.-60.; Petar VRANKIĆ, *La Chiesa cattolica nella Bosnia ed Erzegovina al tempo del vescovo fra Raffaele Barišić (1832-1863)*, Roma, 1985.; ISTI, *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegovina (1878-1918)*, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1998.; Tomo VUKŠIĆ, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*, Mostar, 1994.

¹⁷ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 323., 358. i drugdje

¹⁸ Usp. I. GAVRAN, *Lucerna lucens?* U godini okupacije Bosne i Hercegovine (1878.) franjevci Bosne Srebrene imali su devet samostana s crkvama, 61 župnu crkvu i 38 pučkih škola, usp. M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, 181.-182.

dušobrižnicima. Uz to, prema franjevcima se ponekad odnosio neobično, kao kad ih je nagovarao da prijeđu u biskupijsko svećenstvo.¹⁹

Neki autori upozoravaju da je Stadler došao u Bosnu koju nije razumio, napose neke običaje i religijsku praksu katolika.²⁰ Također upozoravaju da je naivno mislio kako će njegova svakako intelektualno superiornija skupina pridobiti muslimane i pravoslavce za katolicizam.²¹ S druge strane, nadbiskup je došao s vrlo jasnim programom za katolicizam Bosne i Hercegovine, kojemu je središnji cilj bio preporod katolicizma po uzoru na katolicizam Stadlerova iskustva, ali i narodnosni preporod katoličkog svijeta koji se smatrao hrvatskim, premda mu te identifikacije nisu uvijek bile posve jasne.²² U svakom slučaju, Stadler je politički bio naklonjen pravaškom programu.

Potkraj osamdesetih i početkom devedesetih godina devetnaestog stoljeća u Bosni i Hercegovini se pojačala politička aktivnost. Uklanjanjem Obrenovića s prijestolja 1889., Srbi su pojačali propagandu o pripadnosti Bosne i Hercegovine njima, dok je, Frankovim preuzimanjem pravaške *Hrvatske* 1890., pravaštvo iz Banske Hrvatske naglašenije isticalo hrvatsko pravo na iste teritorije.²³ U središtu pozornosti bili su muslimani, koje su i Hrvati i Srbi htjeli pridobiti za sebe. Hrvati su se poslužili starčevićanskom ideologijom da bi uvjerali muslimane o korisnosti ujedinjenja Bosne i Hercegovine s ostalim hrvatskim zemljama.²⁴ Muslimani se pak nisu puno brinuli o priklanjanju jednoj ili drugoj nacionalnoj ideologiji, nego su bili zainteresirani za očuvanje svojih materijalnih i inih povlastica. Manji broj muslimanske inteligencije opredjeljivao se bilo hrvatski bilo srpski, s tim da je hrvatska strana najčešće bila u prednosti. Muslimani su se zauzimali za vjersku autonomiju, što je ponajviše bila reakcija na crkveno-prosvjetnu autonomiju pravoslavaca.²⁵

Nadbiskup Stadler je bio važan čimbenik u katoličkim razilaženjima. Budući da katolicima nije bilo dopušteno upotrebljavati čak ni hrvatsko ime za svoje organizacije, svoju su kakvu-takvu političku aktivnost provodili kroz

¹⁹ V. M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, 143.-152.

²⁰ Usp. Stadlerovu predstavku na Propagandu u Rimu od 18. studenog 1882., *Archivio storico della S. Congregazione "De Propaganda Fide", Scritture referite nei Congressi (SC-) di Bosnia*, Roma, vol. 17, f. 411r-429r, M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, 209.

²¹ V. I. GAVRAN, *Lucerna lucens*, 29. O mogućnosti pokršćenja muslimana u Bosni bavio se Kálláy, usp. Vojislav BOGIĆEVIĆ, Emigracije muslimana Bosne i Hercegovine u Tursku u doba austrougarske vladavine 1878-1918. god, *Historijski zbornik*, II./1950., 1-4, 15.-188., 179.

²² Usp. M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, 290-309; L. DJAKOVIĆ, *Političke organizacije*, 156.-159.

²³ V. M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, 283-309; L. DJAKOVIĆ, *Političke organizacije*, 159., 161.-162.

²⁴ Usp. L. DJAKOVIĆ, *Političke organizacije*, 164.-165., M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*.

²⁵ V. T. VUKŠIĆ, *I rapporti*, 37.-42.

pjevačka i druga društva s kulturnim sadržajima. Stadler je doživio svoj politički neuspjeh kad su se 1900. svjetovni predstavnici kulturnog društva *Trebević*, zajedno s franjevcima, odlučili za uvođenje barjaka bez popratnog katoličkog vjerskog obreda. Njihov argument je bio da se ne bi smjelo odbijati muslimansko članstvo u hrvatskim društvima primjenom katoličkih obreda. Stadler je smatrao da je to prevelika cijena za pridobivanje saveznika.²⁶ K tome, Stadler je bio na glasu kao prozelit, jer se svako prelaženje muslimana ili pravoslavca na katolicizam interpretiralo kao nadbiskupovo nastojanje oko prisvajanja "tuđih" vjernika.²⁷ Uzalud se Stadler branio protiv takvog mišljenja i uzalud je nekoliko puta bilo dokazano da nije imao udjela u tim obraćanjima koje su mu pripisivali - glas o katoličkom prozelitu je ostao vezan uz njega.²⁸

U Banskoj Hrvatskoj problemi su bili druge vrste, ali ne manje veliki. Polovicom devedesetih nastao je rascijep u pravaškim redovima i pojavile su se dvije grupacije: *Matica stranke prava (domovinaši)*, s Folnegovićem na čelu, i "*Čista*" *stranka prava (frankovci)*, s Josipom Frankom na čelu, uz kojeg je pristao i sam Ante Starčević. I to je bio pokazatelj teškoga političkog i društvenog stanja općenito u hrvatskim zemljama. Dualistički ustroj Monarhije, u čijem su sastavu bile hrvatske zemlje, nije bio po volji nekim važnim društvenim slojevima ni u jednoj njezinoj sastavnici. No, nezadovoljstvo većinskoga slavenskoga stanovništva, napose Čeha i Hrvata, bio je još teži problem za dvojni Monarhiju. K tome, Bosna i Hercegovina ostala je vječito nerazriješeno ne samo upravno, nego i političko pitanje Monarhije.²⁹ Godine 1895. mađarskim ministrom predsjednikom postao je barun Deszö Bánffy (1895.-1899.), koji je pojačao politiku mađarizacije kulture nemađarskih naroda u ugarskom dijelu Monarhije. U Hrvatskoj je takvu politiku vodio ban Károly Khuen-Hederváry.

Iz prosvjeda prema takvom političkom stanju, hrvatski su studenti 1895., prigodom posjeta cara i kralja Franje Josipa Zagrebu spalili mađarsku trobojnicu na glavnome zagrebačkom trgu. Posljedice su bile da je nekolicina studenata morala nastaviti školovanje u drugim europskim središtima, primjerice Beču, Grazu i Pragu.

Godina 1897. označava početak pokreta mladih hrvatskih književnika koji su se naslanjali na tematske i stilske inovacije u hrvatskoj književnosti, a

²⁶ Arhiv Bosne i Hercegovine u Sarajevu. "Napretkova kulturno-historijska zbirka", XII.-12; L. DJAKOVIĆ, *Političke organizacije*, 181.-182.

²⁷ Fran Folnegović ga je još 1903. godine optuživao u zagrebačkoj *Hrvatskoj* zbog pokrštenja muslimanke Sale i njezine dvoje djece, nazvavši nadbiskupa "vjerskim fanatikom", koji je "trajni kamen smutnje", "poguban" za Crkvu i narod, i u isto ga vrijeme pozvao da abdicira i napusti Bosnu, *Hrvatska*, 1903., br. 66. V. također Nadbiskup Stadler i muslimani, KL 54/1903., br. 13, 145.-146.; br. 14, 157.-159.; I drugi put Stadler i muslimani (Iz Sarajeva), KL, 54/1903., br. 15, 171.-173.

²⁸ V. T. VUKŠIĆ, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca*.

²⁹ V. Zijad ŠEHIĆ, *Historijske perspektive aneksione krize, Prilozi*, Sarajevo, 28/1999., 129.-148.

događale su se od 1892. u sklopu pokreta poznat pod imenom *hrvatska moderna*.³⁰ Mimo njegova značenja za književnost i umjetnost, važna sastavnica tog pokreta bila je činjenica da su ga vodili mladi naraštaji, koji su naglašavali antagonizme između "starih" i "mladih" kako u kulturi tako i u politici. Milivoj Dežman, jedan od vođa "mladih", naglašavao je da je suprotstavljanje "starima" nužno, "jer držimo, da su, sa promijenjenim životom, promijenjene i potrebe, da ona sredstva, koja su vrijedila prije, ne vrijede danas".³¹ Bilo je naglašeno minimaliziranje dotadašnjih postignuća, a svojstveno tim mladim ljudima bilo je isticanje "klerikalizma" kao uzroka natražnjaštvu i svekolikoj zaostalosti. Pod "klerikalizmom" se tada smatrala visoka zastupljenost katoličkoga svećenstva u hrvatskoj kulturi, napose u nacionalnim institucijama kao Akademiji i Matici hrvatskoj.

Takva stajališta bila su samo znakovi da je Hrvatska dio srednjoeuropskog prostora i sudionica u kulturnim strujanjima. Beč, u koji je redovito odlazila manja ili veća grupa hrvatskih mladića na studij, bio je potkraj stoljeća sjedište novih pokreta i promotora novih ideja. Od glazbe i arhitekture do ekonomije, filozofije i psihologije, jake su osobnosti nudile svoje tumačenje svijeta, naoko potpuno "otkvačena" od ustaljenih liberalnih i liberalističkih načela.³² Liberalizam, kao ideologija i kao politički program, također je bio snažno prisutan u ostatku Monarhije, posebno u Beču. A liberalizmu i svemu što se smatralo njegovim posljedicama snažno su se opirali neki krugovi u Katoličkoj crkvi. Dio katoličkog svećenstva i dio aktivnoga katoličkog laikata već su duže vrijeme bili organizirani oko ideje kršćanske demokracije u katoličkim pokretima.³³ Ta je aktivnost bila napose potaknuta enciklikom Pape Lava XIII. *Rerum novarum* 1891., koja je dala novi zamah katoličkim zauzimanjima za socijalna pitanja. Aktivnost je poglavito bila živa u Njemačkoj, a zrcalila se i na druge dijelove Europe, uključujući i Hrvatsku. Bili su organizirani socijalni tečajevi i radnička društva, održavala su se predavanja i konferencije s brojnim slušateljstvom, a izdavaštvo je još više pojačano.

Na hrvatskoj političkoj sceni katolički su svećenici imali velik utjecaj. Pokazalo se to i prigodom izbora 1897. kada je Koalirana opozicija (domovinaši i obzoraši) dobila trećinu mandata upravo zahvaljujući seoskom kleru. I

³⁰ Usp MIROSLAV ŠICEL, Književnost moderne, u: *Povijest hrvatske književnosti*, uredili Slavko Goldstein i drugi, knj. 5., Zagreb, n. d., 8.-9.; M. MARJANOVIĆ, *Hrvatska Moderna*, Zagreb, 1951., sv. 5., 565.

³¹ IVANOV (M. DEŽMAN), Naše težnje, *Hrvatski salon*; to je bila publikacija prigodom izložbe *Društva hrvatskih umjetnika* u Zagrebu 1898. godine; usp. J. HORVAT, *Politička povijest*, I., 239.-240.

³² V. Carl E. SCHORSKE, *Fin-de-siecle Vienna. Politics and Culture*, Vintage Books, New York, 1961.; John W. BOYER, *Political Radicalism in Late Imperial Vienna. Origins of the Christian Social Movement 1848-1897*, University of Chicago Press, Chicago-London, 1981.

³³ Opširnije J. KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994.

studentska se mladež u Banskoj Hrvatskoj odlučnije profilira za izbore 1897. godine. Kroz zagrebački dnevnik *Obzor* i druga sredstva stavila se iza Koalirane opozicije. Svećenstvo u Koaliciji bojalo se uvođenja civilnog braka u hrvatsko zakonodavstvo što se već dogodilo u Ugarskoj te je upozoravalo biračko tijelo o stajalištima političkih protivnika prema tom pitanju. Historiografija je interpretirala tu pojavu kao početak klerikalizma u Hrvatskoj. No, klerikalizam se sada definirao kao "težnja da više svećenstvo zadobije kontrolu nad političkim i društvenim životom i da ga usmjerava."³⁴ Razumije se da su se svećenički kandidati koji su bili izabrani u Hrvatski sabor opirali političkim objedama da su upotrebljavali vjeru u političke svrhe.³⁵ Ipak je ta kvalifikacija od tada pratila sve katolike koji su se angažirali u politici s nekih katoličkih pozicija, kako svećenike, tako i svjetovnjake.

Napredna omladina i katolicizam

Naprednjaci, posebno oni u Hrvatskoj i Zagrebu, bili su najgorljiviji Stadlerovi protivnici i najveći pridonositelji negativnoj slici koju su namrli pokoljenjima o vrhbosanskom nadbiskupu. Njihov list *Hrvatski Pokret* počeo je izlaziti 1904. Počeo je kao tjednik, a od 1. listopada 1905. postao je dnevnikom.

Na studente koji su dospjeli u Prag, ali i u druga monarhijska učilišna središta, snažan utjecaj imao je Tomaš Garrigue Masaryk (1850.-1937.).³⁶ Hrvatskim mladićima naviklima na politiku državnog prava Masarykovo protivljenje češkim tradicijama državnog prava i zagovaranje slobode svakog naroda na temelju prirodnog prava činila su im se revolucionarnima.³⁷ Hrvatski su studenti bili također opčarani idejom slavenske uzajamnosti kao jedinom nadom u opiranju germanskom *Drang nach Osten*. Zato je svaki antagonizam unutar slavenskoga svijeta bio za osudu, te im je, nakon povratka u domovinu, smetalo stvaranje bilo kakvog hrvatsko-srpskog antagonizma. Hrvatski su studenti naučili od Masaryka, preobraćenika s katolicizma na unitarijanizam, o "zaostalosti" katolicizma i "naprednosti" protestantske reformacije, posebno češke.³⁸

³⁴ J. ŠIDAK i dr., *Povijest*, 156.

³⁵ V. opovrgnuće Franje Racinger, SZHS, I., 1, 188.

³⁶ V. Večeslav WILDER, Masaryk prema nama, *Jugoslavenska obnova-njiva* (Zagreb), 1920., br. 5; D. PROHASKA, T. G. Masarik i jugoslavenstvo, *Jugoslavenska njiva* I-1925., br. 6; ISTI, Utjecaj T. G. Masaryka na modernu jugoslavensku kulturu, *T. G. Masaryk*, zbornik, Zagreb, 1927.; E. ESIH, *Tomaš G. Masaryk*, Zagreb 1930.; Ante KADIĆ, Thomas G. Masaryk and the Croats, *Journal of Croatian Studies*, /1987.-1988., 81.-102. Usp. Jaroslav ŠIDAK, "Idejno sazrijevanje Stjepana Radića", *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb, 1973., 379.-389.

³⁷ Ivo BANAC, *The National Question*, 96.

³⁸ Opširnije u J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 118.-124.

U Pragu su studenti početkom 1897. pokrenuli mjesečnik *Hrvatska misao*. U njemu su izražavali svoju frustraciju političkom neefikasnošću hrvatskih oporbenih stranaka i općom zaostalošću naroda, te zahtijevali drugačiji način vođenja politike.³⁹ Već je tada bilo vidljivo kojim smjerom će se kretati njihovo vođenje politike i "narodnog rada": uz ostalo, i smjerom kritiziranja katolicizma i privlačenja pravoslavlja i srpstva, što će u konkretnim prilikama vrlo često značiti prilagođavanje potonjima. Uvelike su iznenadili čitateljstvo u Hrvatskoj, među kojima je najviše bilo katoličkih svećenika, tvrdnjom da je navodni papin naslov Hrvatima "predziđe kršćanstva" (*Antemurale Christianitatis*) sramota, a ne čast. Također su se oborili na "nesretni i ludi filioque".⁴⁰ Premda protukatoličko raspoloženje nije bilo ograničeno na mlade ljude, naprednjaci su prednjačili u tom protukatoličkom raspoloženju, premda su konstantno nijekali da su bezbožnici. Upravo su oni tvorci izraza "furtimaši" i "furtimaštvo", koji su bili inače izraza "klerikalizam". U isto je vrijeme u Zagrebu grupa hrvatskih i srpskih studenata osnovala *Ujedinjenu omladinu hrvatsku i srpsku*, a potkraj godine objavili su almanah *Narodna misao*.⁴¹ Možda je dovoljno istaknuti da su ti zagrebački studenti, s čime su bili sukladni s praškim, polazili od pretpostavke da su Hrvati i Srbi jedan narod koji su strane sile i interesi, osobito germanski, i hrvatsko-srpsko sporenje učinili dvojnima.⁴²

Što je klerikalizam za naprednjake? Odgovor je najbolje prepustiti njima samima. Većeslav Wilder, koji je vjerojatno bio autor najvećeg dijela članaka o klerikalizmu u *Pokretu*, nije se sustezao priznati da se oni svojim "otvorenim i odlučnim antiklerikalizmom razlikuj[u] od svih ostalih listova i stranaka" te da je takav njihov pristup "naišao ... na najmanje razumijevanja i među nekim [njihovim] prijateljima". Ali naprednjaci nisu ostali preplašeni tim otporom okoline na njihov antiklerikalizam. Dapače, Wilder je smatrao da se cjelokupni pokret mladih "ne može ... ozbiljno zamisliti bez izrazite borbe protiv klerikalizma", jer je "to ... bitni dio naše duše, jer je bitni dio vapaja za slobodom".⁴³ Vraćajući se u pravilnim intervalima na tu temu u svojim novinama, pokretaši su oslikavali klerikalce kako u odnosu na Crkvu tako i na

³⁹ Rene Lovrenčić izrazio je značajke toga glasila sljedećim zapažanjem: "*Hrvatska misao* bila je tipično omladinski list, vehementan i ambiciozan, prilično difuzan u kritici a još više u konstrukciji, često se kretao po površini života, ratujući više s posljedicama nego s uzrocima, više je poticao analizu stanja i razvoja Hrvatske nego što se u nju sam upuštao", R. LOVRENČIĆ, *Geneza politike "Novog kursa"*, Zagreb, 1972., 46.

⁴⁰ Odnosi se na dio katoličkoga vjerovanja "Vjerujem u Duha Svetoga, koji izlazi od Oca i Sina", što predstavlja jednu od rijetkih teoloških razlika katolika i pravoslavaca koji drže da Duh Sveti izlazi od Oca po Sinu.

⁴¹ Puni naslov tog almanaha bio je *Narodna misao. Za ujedinjenu hrvatsku i srpsku akademsku omladinu. Narodu svome hrvatskog i srpskog imena prikazuje njegova omladina*. Izdavači su mu bili Ivan Lorković, Lav Mazzura i Dušan Mangjer, Hrvati, i Jovan Banjanin, Milan Kostić i Svetozar Pribičević, Srbi.

⁴² Opširnije J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*; usp. M. ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)*, Zagreb, 1991.

⁴³ V. WILDER, O stranačkoj štampi, *Pokret*, 3/1906., br. 130.

političku i kulturnu stvarnost. U odnosu na Crkvu smatrali su da je klerikalizam "natražnjačka struja u crkvi katoličkoj".⁴⁴ U odnosu, pak, na opću duhovnu narodnu stvarnost, smatrali su da klerikalci "ne samo da ne mogu shvatiti, da bi narod mogao sam nešto izvoštiti, već po svojoj naravi moraju slabiti samopouzdanje u narodu, moraju mu sugerirati, kako je ovisan samo o milosti viših i moćnih, jer tim će ga lagdje zadržati u svojoj šaki zaglupljivanja i izrabljivanja". Nekoliko pojedinosti treba je izdvojiti iz tog citata. Za naprednjake, koji su se dičili pristajanjem uz modernu znanost i uza sve drugo što se smatralo velikim dostignućima modernosti, bilo je posve razumljivo da svatko tko gleda svijet iz religijske vizure nužno zaglupljuje narod. Posebno je svećenstvo spadalo u tu kategoriju, koje je, k tomu, i izrabljivalo narod. Uz to, budući da je religiozan čovjek usmjeren na transcenciju, podržavanje takvog usmjerenja u njega nužno stvara osjećaj ovisnosti o višima i moćnima. U odnosu na politiku, klerikalci su u očima naprednjaka mađaroni, čak i oni koji se iskazuju pristašama politike novog kursa.⁴⁵

Kamen spoticanja za naprednjake je ostao odnos Crkve prema politici. Bili su uvjereni da je "Crkva ... postala politička organizacija, koja izrabljuje vjeru u političke svrhe".⁴⁶ Najviše ih je smetao pokret među katoličkim đaštvom s biskupom Mahnićem na čelu koji je nastajao i snažio se na hrvatskim prostorima od 1903. Taj je pokret počivao na tri temeljne odrednice: vjerskoj, narodnoj i demokratskoj. U listu *Luči*, koji su katolički učenici pokrenuli u Beču, to je bilo izraženo u obliku gesla: "hrvatstvo, katoličanstvo, demokracija". Prema Mahnićevoj zamisli, u vjerskim načelima nije moglo biti kompromisa, što je razlogom radikalizma mladih ljudi oko katoličkog pokreta. U narodnosnom smislu, katolička mladež zastupala je pravo hrvatskoga naroda na slobodu i samoodređenje, što je u konkretnim prilikama najmanje značilo ujedinjenje svih hrvatskih zemalja. Demokratizam je za mladež u katoličkom pokretu značio jednakost svih ljudi pred Bogom, što se temelji na Evanđelju i što je osnova kršćanske demokracije.⁴⁷ Dosljedno, demokracija koja bi bila suprotna kršćanskoj vjeri nije mogla biti autentična.

Usporedno s poketom katoličke mladeži, dio politički aktivnih svjetovnjaka i svećenstva, pravaških usmjerenja, odlučili su ujediniti borbu za katolištvo s borbom za političku budućnost hrvatskog naroda. Rodila se zamisao da se osnuje *Hrvatsko katoličko tiskovno društvo*, kojemu bi glavna zadaća bila izdavanje katoličkog dnevnika *Hrvatstvo*.⁴⁸ U svibnju 1904. bilo je osnovano

⁴⁴ Što je klerikalizam, *Pokret*, 3/1906., br. 119.

⁴⁵ *Isto*.

⁴⁶ V. WILDER, O stranačkoj štampi.

⁴⁷ Mahnić je naširoko objašnjavao pojam kršćanske demokracije; usp. O kršćanskoj demokraciji, *Hrvatska straža*, 2/1904., 281.-296.; U znaku kršćanske demokracije, *Isto*, 3/1905., 70.-77.; Autonomija kršćanske demokracije, *Isto*, 3/1905., 206.-213.

⁴⁸ V. P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 63. Samo sam kod Grgeca našao informaciju o društvu *Immaculata*.

tiskovno društvo, čija je svrha bila "braniti, čuvati, širiti katoličku svijest putem štampe, te tako naš katolički narod obnoviti u Isusu Kristu",⁴⁹ te je odmah pokrenut i dnevnik *Hrvatstvo*. Ljudi oko katoličkog dnevnika predstavili su se kao branitelji kršćanske vjere i morala, a protiv "bezvjerskomu i nekršćanskomu duhu, što ga sve većma neprijatelji vjere i morala šire u narod". Namjeravali su također "da se sve u svim granam javnoga društvenoga života obnovi i preporodi u Isusu Kristu", te su bili odlučni braniti "samosvojnost crkve rimokatoličke". Politički, zadržali su pravaški program: "Nastojat ćemo, da ustavnim putem polučimo što veće organičko proširenje hrvatskoga državnoga prava". U odnosu na Srbe u Hrvatskoj zadržali su jasnu beskompromisnost: "U hrvatskim zemljama priznajemo samo jedan politički narod: HRVATSKI, samo jednu državnu zastavu: hrvatsku, samo jedan službeni jezik: hrvatski."⁵⁰ Takvim su programom bili vrlo blizu ako ne potpuno suglasni s programom Čiste stranke prava s Josipom Frankom na čelu, a ujedno su stajali na suprotnim pozicijama od naprednjaka.

Jedan od temeljnih prigovora naprednjacima bio je da njihova kritika Katoličke crkve nije temeljena na navodnoj umiješanosti Crkve u politiku i na korištenju vjere u političke svrhe. Kao potvrdu te tvrdnje katolički su pisci isticali njihov tolerantan odnos prema pravoslavlju. Na logičan prigovor da se uopće ne opiru pravoslavnom klerikalizmu, koji je bio prisutniji nego katolički, naprednjaci su zapravo očitovali svoje ideološko-političke pretpostavke: odgovorili su da je "katolički kler i klerikalizam ipak ... nešto drugo negoli pravoslavni. Prvi je internacionalno, a drugi nacionalno organizovan, prvi ovisi o faktorima izvan naroda, a drugi je ovisan o narodu i njegovoj crkvenoj autonomiji".⁵¹ Naprednjačko stajalište prema pravoslavlju nije se mijenjalo. Tako su i 1910., poslije ponovljenog prigovora da im uopće ne smeta pravoslavni klerikalizam, izjavili:

T. zv. srpsko-pravoslavna crkva n a r o d n a je crkva. Radi toga u njoj i nema klerikalaca u pravom smislu riječi. Ona je uvijek služila n a r o d u, jačala narodnu svijest, čuvala narodne tradicije i nema sumnje, da je baš njezina zasluga, što je u Srba narodni osjećaj toliko razvijen.... Ona je jaka, jer je n a r o d n a crkva, a ne zato, jer je c r k v a.

Kod katolika je to posve drukčije. Katolička crkva nije nikada bila narodna crkva, a pogotovo ne n a š a narodna crkva.⁵²

Tu se nazire temelj naprednjačkog nastojanja da se Hrvati crkveno odvoje od Rima te pristupe organiziranju "narodne" Crkve: Katolička crkva nije narodna, nego je ovisna o stranim čimbenicima. Naprednjaci su bili još

⁴⁹ Usp. KI., 55/1904., br. 18, 205. Tu je i Osnova ovoga dioniarskog društva (206.-207.).

⁵⁰ *Hrvatstvo*, 1904., br. 1.

⁵¹ Pravoslavni i katolički episkopat, *Pokret* 6/1909., 29 (6. veljače), 8.

⁵² Naprednjaci nijesu protiv vjere (Dragocjeno priznanje "Hrvatstva"), *Pokret* 7/1910., 133 (14. lipnja), 2.

izričitiji kad su isticali svoj politički program: “kad se radi o javnim stvarima naročito narodnim pitanjima i dok mi klerikalizam pobijamo ne samo kao opću kulturu, nego naročito kao narodnu našu pogibelj i nesreću - moramo istaknuti da pravoslavni kler oviseći o narodu, mora da mu se i pokori, dok katolički kler ne oviseći o narodu, radi do potrebe i protiv njega”.⁵³ Prevedeno na politički jezik, to znači da je Katolička crkva bila smatrana najvećom zaprekom ne samo za ostvarivanje nacionalne Crkve, nego i za politički program ujedinjenja hrvatskog i srpskog kao jednog i jedinstvenog naroda. Naprednjaci su takvoj politici prilagodili i jezik: voljeli su govoriti o hrvatskom “plemenu” umjesto o narodu. Razumljivo je da je pravoslavni kler objeručke prihvatio tu ideologiju i taj politički program, jer je išao izravno na ruku prestižu pravoslavlja i ujedinjenju ne samo svih Srba u Monarhiji, nego i svih Srba na Balkanu oko države Srbije.

Nadbiskup Stadler i naprednjaci

Tu se ponovno sastajemo s vrhbosanskim nadbiskupom dr. Josipom Stadlerom i s Bosnom. Iz rečenoga se može pretpostaviti da bi Stadler bio očekivana meta naprednjačkih napada, što se uistinu i pokazalo. Naprednjaci su bezrezervno prihvatili svu protukatoličku i protustadlerovsku propagandu koja se u Bosni i drugdje oblikovala prije njihove pojave i pokretanja lista *Pokret*. Stadler je tako bio kriv za pokušaj istiskivanja franjevac, za izjednačavanje hrvatstva i katolištva, a kao klerikalac upustio se u pokršćavanje muslimana i katoličenje pravoslavaca, čime je navukao ne samo na sebe nego na Hrvate u Bosni i Hercegovini bijes i jednih i drugih. Osobito je Stadlerova politika prema Srbima u Bosni i Hercegovini bila negativna u očima naprednjaka. Upravo je Stadler kriv da se u Bosni vodila politika “udaranja po Srbima”, “pa mjesto da se nastojalo ova dva plemena približiti, odbijalo se jedno od drugog, da danas jedva imade ogorčenijih neprijatelja nego li što su Hrvati i Srbi u Bosni”.⁵⁴

Je li Stadler uistinu bio takav? O Stadleru već postoji prilično velik broj radova iz kojih izranja ujednačenija slika o njegovu značaju, biskupskoj i svećeničkoj službi, te o njegovu društvenom i političkom angažmanu.⁵⁵ Ovdje je dostatno samo se osvrnuti na njega u kontekstu naprednjačkih prigovora.⁵⁶

⁵³ Pravoslavni i katolički episkopat, *Pokret* 6/1909., 29 (6. veljače), 8

⁵⁴ Stadler i Jeglič, *Pokret*, 5/1908., 238 (16. listopada), 6.

⁵⁵ V. *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini; Josip Stadler. Prilozi za proučavanje duhovnog lika prvog vrhbosanskog nadbiskupa*, prir. Želimir Puljić, Sarajevo, 1989.; Petar VRANKIĆ, *La Chiesa cattolica*; ISTI, *Religion und Politik*; Tomo VUKŠIĆ, *Međusobni odnosi*; Marko KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*.

⁵⁶ Opširnije v. J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*; ISTI, “Kultura suživota bez iluzija: Politička pozicija nadbiskupa Josipa Stadlera”, *Crtajte granice, ne precrтайте ljude. Zbornik radova u povodu imenovanja vrhbosanskog nadbiskupa Vinka Puljića kardinalom*, ur. Marko Josipović i Mato Zovkić, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo – Bol, 1995., 372.-386.

Stadler je 1906. uz pomoć nekolicine laika (N. Mandića, J. Sunarića, St. Kukrića, I. Pilara, Đ. Džamonje i dr.) bio iza osnivanja Hrvatske narodne zajednice, kulturnoga društva za okupljanje hrvatskog naroda u Bosni, što mu je davalo i više od kulturnog značenja.⁵⁷ No, te iste godine i naprednjaci su u Banskoj Hrvatskoj osnovali svoju stranku, Hrvatsku pučku naprednu stranku, a Hrvatsko-srpska koalicija je prvi put došla na vlast. U ozračju žestoke borbe za politički prestiž između triju vjersko-nacionalnih skupina – Hrvata, Srba i muslimana, Stadler je 1906. također odlučio pokrenuti dnevnik koji je nazvao *Hrvatski Dnevnik* (dalje: HD). Zagrebački naprednjaci nisu mu izrazili dobrodošlicu, kao što mu se ni njihovi istomišljenici nisu veselili.⁵⁸ Štoviše, jednom prilikom je naprednjački list *Pokret* izvrijedaio vrhbosanskog nadbiskupa nazvavši ga ‘političkim mrtvacom, blamiranim nadbiskupom i fanatikom’, “koji je naškodio hrvatstvu u Bosni više, nego svi Mađjari, Nijemci i Srbi zajedno”.⁵⁹ U čemu je bila ta velika šteta za hrvatstvo Bosne i Hercegovine? U ideološkoj vizuri naprednjaka, Stadler je bio kriv radi neprihvatanja ideologije o Hrvatima i Srbima kao dva plemena istog naroda.

Naprednjaci su slično reagirali na moguću promjenu monarhijske politike u Bosni. Na pisanje *Pestera Lloyda* da je Kálláyeva politika podupiranja Srba u Bosni i Hercegovini bila pogrešna te da je ubuduće potrebno osloniti se na Hrvate, *Pokret* se izauzeo za autonomiju te zemlje opravdavajući to bojazni da se unese razdor između Hrvata i Srba u Bosni.⁶⁰ Pri tome je zanimljivo kako su se koalicijski političari, kojima su pripadali i naprednjaci, više brinuli o tome kako bi se Austrija htjela na taj način učvrstiti na Balkanu nego kakve bi koristi Hrvati imali od takve promjene politike.⁶¹

Aneksija Bosne

Ključni politički trenutak na početku stoljeća bio je svakako aneksija Bosne i Hercegovine. I prije aneksije političke pozicije raznih interesenata bile su manje-više jasne. Hrvati Bosne i Hercegovine s nadbiskupom Stadlerom na čelu bili su za formalno pripojenje te pokrajine Austro-Ugarskoj monarhiji, ali i za njezino sjedinjenje s Hrvatskom i Dalmacijom, u pogodno vrijeme, ako to

⁵⁷ Opširnije o HNZ-u v. L. DJAKOVIĆ, *Političke organizacije*. V. također J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 258.-264.

⁵⁸ V. NAPREDNJAK, Stadlerova ladja tone, *Pokret*, 4/1907., 10 (12. siječnja), Ban-krot Stadlerove franko-furtimaštine, *Pokret*, 4/1907., 217 (21. rujna), 4.

⁵⁹ Stadler je progovorio!, *Pokret*, 4/1907., 56 (8. ožujka). Povod je bila nadbiskupova reakcija protiv Šupilove sugestije u hrvatskom saboru kako je bolje da Bosna pripane Srbiji, nego Austriji.

⁶⁰ Bosna i Hrvati, *Pokret*, 4/1907., br. 185, 1. Osvrćući se na Wekerleov govor, list je ponovno bio zabrinut za slogu Hrvata i Srba: "On ne zna i ne shvaća onog dubokog pokreta, koji je proizvela politika novoga kursa, ili još bolje reći, on nezna onoga preokreta, koji se je očitovao u politici novoga kurza."

⁶¹ V. *Obzor*, 1907. (6. i 10. travnja).

nije moguće odmah.⁶² No glavna politička snaga u Banskoj Hrvatskoj, Hrvatsko-srpska koalicija, nije dijelila mišljenje bosanskohercegovačkih Hrvata. Služeći se politički mudrim govorom, list *Pokret*, svojevrsni glasnogovornik Koalicije, tvrdio je da o aneksiji treba da "po temeljnom principu demokratizma odluči sam narod slobodnom voljom i da je za to preduvjet uvedenje podpunog ustava".⁶³ Znajući ipak da je aneksija neizbježna, naprednjaci su argumentirali kako nisu za pripojenje Bosne Hrvatskoj bez određenih uvjeta. Kako im je uvjet bio nerealan - uređenje državnopravnog odnosa Hrvatske s monarhijom i priključenje Dalmacije Hrvatskoj, stvarno su bili protiv ujedinjenja Bosne s Hrvatskom. Čini se da je temeljni razlog bio što to nikako nije odgovaralo Srbima.⁶⁴ Bosansko-hercegovački Srbi ponovno su izlazili s proglasima kojima su se zauzimali za samostalnost Bosne, samostalnost u kojoj bi njihova premoć bila osigurana.⁶⁵ Uostalom, nadbiskup Stadler je dao jasno do znanja i prije aneksije da će Srbi biti protiv svakog pripojenja Bosne monarhiji.⁶⁶

Kad je do aneksije ipak došlo, katolički je hrvatski svijet, za razliku od muslimanskog i pravoslavnog, to željno dočekao. Tu je dobrodošlicu aneksiji jasno izrekao HD, koji je sigurno odražavao Stadlerovo stajalište: "Mi ne velimo, da je aneksija na štetu Hrvatske, dapače smo duboko uvjereni, da je upravo aneksijom učinjen ogroman korak k ostvarenju hrvatskog pravaškog programa".⁶⁷ Zapravo, Stadlerov krug je smatrao da se aneksijom više sprječila mogućnost pripojenja Bosne i Hercegovine Srbiji, nego što su se približili ostvarenju "pravaškog programa".⁶⁸

Zagrebački naprednjački *Pokret* izravno je odgovorio na takvo pisanje HD-a: "Ovi glasovi frankovačke politike mogu biti razumljivi samo onda, ako se uzme da se ciljevi hrvatske politike pokrivaju na ciljevima veliko-austrijske politike. Inače, ne".⁶⁹ Ciljevi naprednjačke

⁶² V. Mandićeve izjave, Aneksija Bosne i Hrvati, *Pokret*, 5/1908., 206 (9. rujna), 5. i Dr. Mandić o aneksiji Bosne, *Pokret*, 5/1908., 227 (3. listopada), 6. Također intervju nadbiskupa Stadlera Reichspostu, *Pokret*, 5/1908., 209 (12. rujna), 1.

⁶³ Aneksija Bosne, *Pokret*, 5/1908., 226 (2. listopada), 1.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ V. M-n, Pismo iz Herceg-Bosne, *Pokret* 4/1907., 271, 2.-3.

⁶⁶ V. Izjave o Bosni, *Pokret* 5/1908. 209 (12. rujna), 1.

⁶⁷ Bosna i Hrvati, *Pokret*, 5/1908., 234 (12. listopada), 1.

⁶⁸ V. Oportunizam bosanskih Hrvata, *Pokret*, 5/1908., 197 (28. kolovoza), 1.

⁶⁹ Bosna i Hrvati, *Pokret*, 5/1908., 234 (12. listopada), 1. Istaknuto u izvorniku. *Pokret* se, očekivano, složio s ocjenom riječkog *Novog lista* te osobito splitske *Slobode* u kojoj je pisao Smoldaka te iz čijeg je članka obilno citirao. Smoldaka je smatrao da je bilo stvoreno vrijeme za istinsku "realističku" politiku. Između ostalog je pisao: "Na najnim ruševinama veliko-srpske i veliko-hrvatske politike treba da udarimo temelje novoj, modernoj, zdravoj zgradi jedinstvene politike narodne, politike srpske, koja će imati obilježje hrvatsko, politike hrvatske, koja će disati duhom srpskim, politike takove, koja vodeć računava o opstojnostima i prilagodjujuć se zahtjevima vremena i mjesta ne će nikad i nigdje priznavati prećih interesa od srpskih za Hrvata ni prećih od hrvatskih za Srbina".

politike bili su dugoročni. Dok su izjavljivali da je dobro što su se članovi *istoga* naroda sjedinili u jedno tijelo, imali su u vidu i daljnja ujedinjavanja uz vodstvo Srba.⁷⁰ Stoga su redovito ustajali u obranu Srba u njihovu nastojanju da i nasilnim putem svrgnu austro-ugarsku vlast.⁷¹ Političke snage ujedinjene u Koaliciju nisu krile ljutnju što je do aneksije ipak došlo. Kad je već to postala činjenica, nastojali su da se u Bosni vodi politika "izmirenja Hrvata i Srba u obranu nacionalnih interesa Bosne".⁷²

Rascjep kod bosanskohercegovačkih katolika

No, hrvatske katoličke snage u Bosni i Hercegovini počele su se već tijekom 1909. razjedinjavati. Neki laički i franjevački krugovi nisu bili zadovoljni Stadlerovim utjecajem u HNZ-u. Ali ni Stadler nije bio zadovoljan procesima u Zajednici. Posljednjeg dana 1908. Stadler je objavio svoje zahtjeve prema Zajednici, a u veljači 1909. javio je da neće odobriti njezina pravila. Na samu mogućnost rascjepa unutar hrvatskih bosanskih redova naprednjački je *Pokret* reagirao kao na pozitivan trend: "Nema sumnje, da će ove borbe na čas oslabiti neke organizacije, ali će ozdraviti prilike u Bosni među hrvatskim elementom, ako bude proces naravno pošao i ako se i u borbi budu držali na umu narodni interesi". Nisu, dakako, propustili ocijeniti da "atakom na 'H. N. Z.' Stadler jasno pokazuje za čim ide: ide za franko-klerikalnim ciljevima i ništa više".⁷³ Naprednjaci su bili još izričitiji poslije Stadlerova javno objavljenog neslaganja sa Zajednicom:

Mi eto ovdje stojimo pred jednom posve očitom akcijom, da se hrvatstvo u Bosni postavi na isključivo katoličkovjerski temelj, da Zajednici i svakom javnom radu Hrvata nametne odlučujuće vodstvo klera da to vodstvo dobije isključivu vlast u ruke u svim pitanjima da ono jedino svoje ljude pošalje u sabor, da se iz organizacije i javnog rada bezuvjetno isključi svaki onaj Hrvat, koji se ne pokorava vodstvu, da se isključe nekatalici. Eto za tim ide Stadler, 'H. Dnevnik' i 'H. Pr.[avo]'

⁷⁰ "Nema sumnje da je aneksijom situacija za nas Hrvate i u tome sada drugačija što su svi Hrvati danas u jednoj monarkiji i ništa naravnijega od zahtjeva da se članovi istoga naroda sjedine u jedno tijelo i pod jednom upravom.", Bosna i Hrvati, *Pokret*, 5/1908., 234 (12. listopada), 1.

⁷¹ Usp. Bosna u spletkama, *Pokret*, 5/1908., 84, 1.

⁷² Katastrofa jedne katastrofalne politike, *Pokret* 5/1908., 229 (6. listopada), 1.-2.

⁷³ "Hrv.[atska] Nar.[odna] Zajednica" i "Hrvatski Dnevnik", *Pokret*, 6/1909., 10 (14. siječnja), 1.-2.

Dok pravoslavni i muslimani imaju riječ i mimo svog svećenstva, tu se eto stvara isključivo vodstvo klera, tu se nad narod meće odbor od 7 lica.”⁷⁴

Stadler je zaoštrio podvojenosti unutar hrvatskoga katoličkog korpusa u Bosni i Hercegovini te osnovao organizaciju bližu njegovim vjerskim i političkim nazorima, Hrvatsku katoličku udrugu (dalje HKU). Ne ulazeći u opravdanost nadbiskupovih postupaka, primjećuje se da je taj čin imao nekoliko dalekosežnih posljedica osim očite razdijeljenosti ionako slabih hrvatskih snaga u Bosni i Hercegovini. Prvo, ako dio članstva HNZ-a nije već bio priklonjen politici i ideologiji Hrvatsko-srpske koalicije u Hrvatskoj, Stadlerova ih je akcija definitivno gurnula u tu stranu. Zagrebački naprednjački list *Pokret* mogao je likovati da su se među Hrvatima u Bosni definitivno pojavile dvije struje, jedna “narodna” i druga “tudjinska, jezuitska”. Naprednjaci su, dakako, bili uvjereni da će pobijediti narodna politika pomirenja svih sa svima u Bosni i Hercegovini, a ne Stadlerov “klerikalizam”,⁷⁵ pri čemu su mislili da je narodna ona politika koja zagovara bezuvjetnu slogu Hrvata i Srba u Bosni i Hercegovini. Drugo, Stadlerovo neslaganje s HNZ-om još je više osnažilo protivnike katolicizma kako u Bosni tako i u Hrvatskoj. To se može vidjeti i po promjeni stajališta hrvatskih liberalnih krugova prema bosanskim franjevcima.

Naprednjaci prema bosanskim franjevcima i muslimanima

Naprednjaci su još 1910. smatrali da nema velike razlike između franjevac i nadbiskupa Stadlera. Dapače, bili su vrlo oštri u osudi franjevačke povijesne uloge u Bosni, uloge koju su smatrali “razvikanom”: “Da je katoličko pučanstvo još i sada najzapuštenije, zaostala raja, to je žalosna zasluga franjevac, koji su svojom lukavošću služili svakoj vlasti, a ni malo na korist svoga stada”.⁷⁶ No, kad su htjeli usporediti franjevce s nadbiskupom Stadlerom, naprednjaci su mislili “da rad bosanskih fratara u narodnom pogledu nadvisuje rad raztvornog nadbiskupa sarajevskog, kao što nebo nadvisuje zemlju. To znade čitava Hrvatska, a prije svega to osjeća onaj siromašni bosanski narod, pa je baš i za to njihov upliv na taj narod veći od Štadlerovog. I radi toga započeo je kampanju protiv fratara, koja je dostojna samo Štadlera i za koju u Rimu imaju vrlo mnogo smisla.”⁷⁷

⁷⁴ Isključivo katoličko hrvatstvo, *Pokret*, 6/1909., 12 (16. siječnja), 3. Sve istaknuto u izvorniku. Kod ovog naslova članka upozoravam na neosnovanost tvrdnje M. Streche da je sintagma “katoličko hrvatstvo” njegov izum, V. M. STRECHA, *Katoličko hrvatstvo*. Usp. J. KRIŠTO, Ponovljena pljuska hrvatskim katolicima: u povodu knjige Marija Streche *Katoličko hrvatstvo, Časopis za suvremenu povijest* 30/1998., 1, 177.-186.

⁷⁵ Hrvatska politika u Bosni, *Pokret* 6/1909., 79 (7. travnja).

⁷⁶ Fratri i sloboda njihova, *Pokret*, 6/1909., 44 (24. veljače), 1.

⁷⁷ Biskup protiv nadbiskupa, *Pokret*, 7/1910., 22 (28. siječnja), 1.

Kampanja o kojoj je riječ ticala se Stadlerova neslaganja s HNZ-om, a presudno je u naprednjačkoj promjeni mišljenja o franjevcima što su franjevci podržavali HNZ. Ističući da je sada najvažnija zadaća hrvatske politike u Bosni uređenje odnosa s muslimanima i Srbima - što isključuju svaku "klerikalnu" propagandu prema "narodu istoga jezika i iste krvi, a druge vjere", naprednjački je *Pokret* sada kao primjer promicanja takva suživota istaknuo bosanskohercegovačke franjevece.⁷⁸

Stadlerov sukob s HNZ-om oslabio je njegove pozicije i na drugim frontovima, primjerice njegov odnos s muslimanima. Upravo tijekom 1909. vrhbosanski je nadbiskup bio suočen s novom pobunom muslimana protiv sebe, što je opet dalo povoda naprednjacima za daljnje napade na njega. Premda je povod bio minoran - svraćanje maloumne muslimanske djevojčice Pembe u katoličku crkvu, gdje se nije dogodilo nikakvo pokrštavanje, posljedice su bile goleme. Napredna muslimanska inteligencija objavila je povodom toga sljedeću izjavu:

Mi Muslimani bez razlike političkih načela, do skrajnosti ogorčeni već dosadanjim ovakovim agresivnim istupima katoličkog svećenstva proti Muslimana u ovim zemljama, gdje su muslimanska malodobna i slaboumna djeca padala žrtvom nezasitnog fanatizma katoličkog svećenstva pod vodstvom jednog carskog tajnog savjetnika dra. Šadlera, najodrešitije protestiramo na sramotu kulturnog dvadesetog stoljeća.

Mi Muslimani uslijed ovakovih nečovječnih nasrtaja na naše svetinje sa strahom gledamo u budućnost svoju, kakvoj ćemo sudbini predati svoje milo potomstvo - zahtijevamo stoga od civilizovane vlasti Austro-Ugarske, da nam pruži dovoljne garancije, pozivajući se na carske riječi Njegova Veličanstva.

Molimo ujedno i našu javnost u ime dvadesetog stoljeća, da ovu nečovječnost dovoljno žigoše".⁷⁹

Ne mogu se opširnije upuštati u temu vjerskih prijelaza u Bosni i Hercegovini,⁸⁰ ali ističem da je takva reakcija muslimana i uopće tadašnje javnosti bila isprovocirana politikom. Evo kako je zagrebački naprednjački list taj slučaj prokometirao:

On [Stadler] sije mržnju protiv Hrvata jednako kod muslimana kao i kod Srba i onemogućuje hrvatstvu, da nadje prijatelja i kod jednih i kod drugih. N a j s l a b i j i i po broju i po položaju, Hrvati su gurani kao igračka jezuitizma i klerikalizma u rat sa jednokrvnim i jednoznačnim, ali u svakom pogledu jačim inovjercima.

⁷⁸ Hrvatska politika u Bosni, I.

⁷⁹ Pemba, *Pokret*, 6/1909., 76 (3. travnja), 1-2. Istaknuto u izvorniku.

⁸⁰ V. T. VUKŠIĆ, *Međusobni odnosi*; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*.

Osamljeni, najslabiji, zaraćeni sa svima, kakvu budućnost mogu očekivati Hrvati u Bosni?! Stadlerovska politika vodi hrvatstvo Bosne i Hercegovine u sigurnu propast... Mi znamo, da ne možemo klerikalizam odvratiti od njegove agresivnosti, jer klerikalizam ne pazi nigdje na narodne, nego samo na svoje interese. Ako dakle ne ćemo, da radi klerikalizma, koji nam nije donio nikakvih koristi, i dalje izvirgavamo svoj narod i njegove interese očitaj pogibli onda nam ostaje samo jedan put: da se hrvatstvo u Bosni potpuno emancipira od jezuitizma i klerikalizma i da svoju hrvatsku narodnu politiku postavi na samostalni narodni temelj.⁸¹

I tu se pojavljuju standardni elementi naprednjačke "protuklerikalne" ideologije: Stadler i crkveni ljudi gledaju samo svoje interese, a ne nikako i nikada narodne. Pri tome treba imati na umu da pod *narodnim* interesima naprednjaci uvijek misle na usku hrvatsko-srpsku suradnju, štoviše nerazdvojno zajedništvo. Cilj je naprednjačke politike da se u Bosni isključi svaki utjecaj crkvenog vodstva iz hrvatske politike.

Stadler i ustavno razdoblje u Bosni i Hercegovini

Godine 1910. u Bosni i Hercegovini otpočeo je parlamentarni život otvaranjem sabora u Sarajevu. Na prethodnim izborima Stadlerova je Hrvatska katolička udruga dobila samo dva od mogućih sedam mjesta u saboru - biskupa dr. Šarića (za seoski kotar tuzlanski i sve ostale kotare okružja tuzlanskog), te župnika Jurja Veseličića (za seoske kotare: Travnik, Žepče, Zenica, Bugojno i Prozor okružja travničkog).⁸² Međuhrvatski antagonizmi nastavljeni su i u saboru. Tijekom srpnja 1910., u raspravama u kojima predstavnici HKU-a nisu bili uključeni, Hrvati i Srbi u bosanskom saboru sklopili su sporazum u kojem se kaže da su Hrvati i Srbi jedan politički narod i da su im i pisma i zastave jednakopravne, te da zajednički traže otkup kmetova. Tvrđolinjska izjava biskupa Šarića da HKU ne priznaje nikakav drugi politički narod na hrvatskom teritoriju, što je podrazumijevalo i Bosnu i Hercegovinu, doli hrvatskog nije pridonijela pomirenju.⁸³

⁸¹ *Pokret*, 6/1909., 76 (3. travnja), 1-2. Istaknuto u izvorniku.

⁸² Sljedeći kandidati Hrvatske narodne zajednice bili su izabrani: dr. Nikola Mandić u dva kotara (sarajevski te ljubuški i Stolac mostarskog okružja), Gjuro Džamonja, novinar u Mostaru (za mostarski seoski kotar, mjesta Konjic, Nevesinje, Gacko, Bileće, Trebinje i Ljubinje okružja mostarskog), Mirko pl. Gjurkovečki, posjednik u Bos. Gradiški (za seoski kotar Banjaluka i sve ostale kotare okružja banjalučkog i bihačkog), te Jozo Sunarić, odvjetnik u Banjaluci (za kotare Livno, Županjac, Glamoč, Varcar-Vakuf i Jajce okružja travničkog). V. Stadlerov poraz, *Pokret*, 7/1910., 113 (20. svibnja), 1.

⁸³ Pod krinkom hrvatstva, *Pokret*, 7/1910., 164 (21. srpnja), 1.

No, uzalud je zagrebački *Pokret* izlijevao tople izraze o hrvatsko-srpskom jedinstvu. Samo koji mjesec kasnije, u veljači 1911., morao je priznati da "od bosanske hrvatsko-srpske koalicije iz početka 'ustavne' ere nije preostalo ništa. Hrvati i Srbi u Bosni su se razišli i postali jedni drugima protivnicima".⁸⁴ Premda se taj razlaz dogodio bez sudjelovanja vrhbosanskog nadbiskupa, naprednjaci nisu bili voljni iz toga izvući nikakav politički zaključak.

Početkom Prvoga svjetskog rata i prve dvije godine njegovog trajanja naprednjaci su izgubili interes za Stadlerova politička stajališta. Pod kraj 1915. njihov dnevnik *Pokret* bio je zabranjen. Samo mjesec dana kasnije pojavili su se s novim dnevnikom, *Hrvatskom Riječi*. Za njih je politički zanimljivo vrijeme nastupilo 30. svibnja 1917., tj. proglašenjem Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću o ujedinjenju svih Jugoslavena u jednoj državi.⁸⁵ Kako je poznato ta će Svibanjska deklaracija sve do kraja rata biti okosnicom politike jednog dijela klera i političkih stranaka, politike koja će u konačnici voditi do stvaranja Države Slovenaca, Hrvata i Srba i njezina ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u Državu Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine.⁸⁶

Naprednjaci su bili iznenađeni, ali ne manje obradovani, kad je u kolovoza 1917. i sarajevski HD pristao uz Svibanjsku deklaraciju.⁸⁷ Ili možda ipak iznenađenja nije bilo. Naime, treba imati u vidu činjenicu da su se među hrvatskim katolicima već tamo od 1912., a napose od ratne 1916., događala zanimljiva ideološka premještanja: od početne nezainteresiranosti za politiku, katolička mladež, organizirana u Katoličkom pokretu, polako je prihvaćala ideologiju svojih najljućih liberalnih neprijatelja, ideologiju jugoslavenstva.⁸⁸ Upravo su i urednici Stadlerova HD-a, Ambrozije Benković i Ilija Gavrić, bili članovi te grupe. Stoga ne čudi da je HD preuzeo inicijativu u Bosni i Hercegovini pozivajući političke stranke i grupacije da se izjasne o političkom programu Svibanjske deklaracije.⁸⁹ Također ne treba čuditi da od objave Svibanjske deklaracije, zagrebački naprednjaci ne samo da ne napadaju vrhbosanskog nadbiskupa, nego redovito preuzimaju vijesti iz HD-a i citiraju ga.

Premda je njegov list došao u ruke podupiratelja jugoslavenske ideologije, nadbiskup Stadler je ostao kod modificiranog oblika svoje ustaljene politike. Zauzimao se za priključenje Bosne i Hercegovine s Dalmacijom Hrvatskoj.⁹⁰ A

⁸⁴ Kriza u Bosni, *Pokret*, 8/1911., 34 (11. veljače), 3-4.

⁸⁵ Slavenske izjave, *Hrvatska Riječ*, 2/1917., 138 (31. svibnja), 1.

⁸⁶ Opširnije o tome u članku Z. Matijevića u ovom broju ČSP-a.

⁸⁷ "Hrvatski Dnevnik" i narodno jedinstvo, *Hrvatska Riječ*, 2/1917., 204 (5. kolovoza), 1.

⁸⁸ V. J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*; Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavništva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS*, Zagreb, 1998.

⁸⁹ Grupe u Bosni i pitanje položaja Bosne i Hercegovine, *Hrvatska Riječ*, 2/1917., 225 (26. kolovoza), 2.

⁹⁰ Što je g. Vancaš govorio u audijenciji o jugoslavenskom pitanju, *Hrvatska Riječ*, 2/1917., 232 (2. rujna), 1.

onda je u studenom 1917. kao bomba odjeknula "njegova" izjava protiv Svibanjske deklaracije.⁹¹ Izjava koja se pripisuje Stadleru nastala je u krugu ljudi sličnih političkih nazora, poput Sarkotića, Pilara, Stadlera i dr., a tekst izjave je sastavio Ivo Pilar.⁹² Uredništvo HD-a također je preuzeo Pilar. Taj je krug uznastojao da se pomire s HNZ-om kako bi se osnažio hrvatski korpus u Bosni i Hercegovini, ali ponuda je bila odbijena.⁹³

Tu je kraj sukoba naprednjaka i nadbiskupa Stadlera, jer je i Stadler bio na iznaku svojih fizičkih snaga. Politika je išla svojim smjerom, mimo njegovih želja, a krčki biskup Antun Mahnić preuzeo je glavnu ulogu u njoj. No, i njemu su naprednjaci oštro predbacili kad je u nizu članaka tijekom 1918. ponudio viziju buduće južnoslavenske države kao plodno polje za katoličku misiju.

Zaključne misli

Što se iz prethodnoga može zaključiti o nadbiskupu Stadleru i njegovoj Bosni? Prvo, očito je da je Stadler došao u Bosnu noseći sliku biskupa 19. stoljeća, predodžbu okićenu autoritetom, iako ne ineprikladljivošću. Došao je s planovima i idejama za njihovo ostvarenje onakvima kako se ostvaruju u velikoj monarhiji Habsburgovaca, u papinskom Rimu, isusovačkom rimskom sveučilištu i zagrebačkoj sredini. Došao je također s izgrađenim hrvatskim nacionalizmom u pravaškoj tradiciji. I došao je duboko prožet kršćanstvom i oblikovan njegovom pobožnošću. Došao je u Bosnu u kojoj se do biskupa nije puno držalo, u kojoj planiranje nije bilo na najboljoj cijeni, u kojoj je nacionalnost bila daleko od definiranosti, te u kojoj je katolištvo bilo slabašna biljka. Bile su to konstante za Stadlerov sukob s onima koje je tamo zatekao. Prvi nadbiskup vrhbosanski ne samo da se pokazao autoritativnim, nego je, čini se, ponekad i takt zanemario, te je stvarao neprijatelje tamo gdje mu oni objektivno nisu bili ili barem gdje ih nije morao stvoriti. Možda su bosanskohercegovački franjevci najbolji primjer za to. Istina, Stadler je u zemlji povjerenoj brizi franjevaca našao bosanskohercegovački katolički puk prilično zapušten, što se zrcalilo ne samo u njegovoj ekonomskoj zapostavljenosti.⁹⁴ Pa ni sami franjevci nisu se mogli smatrati uzorima monastičkih opservancija.⁹⁵ No, Stadler nije, čini se, uočavao ili možda nije prihvaćao da su bosanski franjevci isto tako izišli iz stanja u kojem se razgovor s njima može voditi kurijalnim formulama ili pak zapovijedima.

⁹¹ Politika dra. Stadlera i Hrvatskoga Dnevnika, *Hrvatska Riječ*, 2/1917., 313 (22. studenog), 11.

⁹² Tko je cenzurirao Stadlerovu izjavu, *Hrvatska Riječ*, 2/1917., 331 (10. prosinca), 2.

⁹³ Odbijena Pilarova ponuda, *Hrvatska Riječ*, 3/1918., 211 (17. kolovoza).

⁹⁴ V. T. VUKŠIĆ, *Međusobni odnosi*, 41., 55.-57. i drugdje.

⁹⁵ Poznato je Stadlerovo nesmiljeno pismo iz 1898. o nedoličnom ponašanju bosanskih franjevaca. Franjevci su ga u drugim povijesnim okolnostima sami dali obznaniti kako bi prikazali nadbiskupa u lošem svjetlu, v. Fratri i sloboda njihova, *Pokret*, 6/1909., 44 (24. veljače), 1.

Nadbiskup Stadler, pravaš, frankovac, došao je u Bosnu u kojoj je kod preuskog kruga inteligencije, uključujući i franjevačko svećenstvo, prevladavala jugoslavistička opcija i u manjem dijelu bošnjačka, dok je kod običnog puka nacionalna svijest bila u dobroj mjeri identificirana s vjerskom pripadnošću. Dok je uz njegovo vodstvo pravaštvo zaživjelo u Bosni, nije mogao utjecati na politički razvoj u Hrvatskoj, koji je pod naletima naprednjačke omladine i drugih liberalnih snaga išao putem politike koju je zastupala Hrvatsko-srpska koalicija, politike koja je dovela do otrgnuća hrvatskih zemalja od monarhije, ali i do njihova uključenja u srpsku monarhiju. Upravo su ti krugovi nastojali onemogućiti svaki Stadlerov rad, napose politički; upravo su oni najodgovorniji za propagiranje predodžbe o nadbiskupu vrhbosanskom kao zadržanom klerikalcu.

Premda se za Stadlera ne može reći da nije imao političkih i drugih promašaja, portretiranje njegovih političkih protivnika je najčešće neutemeljeno. Neutemeljeno je ponajprije zbog činjenice što je građeno na političkim i ideološkim pretpostavkama, dijametralno oprečnima Stadlerovim. Stih pjesme izvrsno naznačuje koga su naprednjaci držali svojim najvećim političkim protivnicima:

*Gledaš jošte - al ne vidiš ništa
Do li jedno jato razbijača,
A za njima sprovod u crnini,
Crna četa crnih furtimaša.⁹⁶*

Da su se Stadlerovi protivnici ponijeli prema njemu nepristranije, samo kao prema političkom protivniku, ni slika o njemu ne bi prelazila okvire crkvenog premeta 19. st., zauzetog za svoj katolički puk i za svoj narod. Ovako, ideologija i politika s kojom se nikako nije mogao pomiriti ostavila je naraštajima negativnu sliku o njemu. Bivša jugoslavenska historiografija preuzela je tu negativnu predodžbu o Stadleru, što ne treba čuditi, jer je također preuzela ideološka i politička stajališta naprednjaka i drugih "liberalnih", protukatoličkih krugova.

SUMMARY

THE ARCHBISHOP JOSIP STADLER IN THE LIGHT OF THE PROGRESSIVISTS' JOURNAL "PRESS (1904 - 1918)"

The Vrhbosnian Archbishop dr. Josip Stadler was one of the ecclesiastical prelates who was most vigorously disputed and attacked. One group, which was particularly bitter toward archbishop Stadler, was the Progressive youth. Through their weekly and later daily Hrvatski pokret, published in Zagreb, they constantly attacked the archbishop, sometimes approaching the limit of insult.

⁹⁶ Frankovluk, *Pokret*, 1/1904., 35.

Upon a closer analysis of their writing, however, it is clear that their attack was motivated primarily, almost exclusively, by the fact that the archbishop of Sarajevo espoused a diametrically opposite political vision of the future of Bosnia and Hercegovina. Furthermore, due to the fact that the Progressives, as they were called, adhered to an ideology impregnated with anti-Catholicism, the archbishop, who was an ardent protector of the interests of his Catholic flock in a land where they were a minority, their bitterness toward archbishop can also be understood from that standpoint. Politically, Stadler agreed with the ideas of dr. Josip Frank, the head of the Pure Party of the State Right, who supported first the annexation of Bosnia and Hercegovina by the Austro-Hungarian Monarchy and then her incorporation to Croatia-Slavonia and Dalmatia, so that all Croatian lands can be unified in a single body within the confines of the Habsburg domain. The Progressives, on the other hand, who were members of the Croatian-Serbian Coalition in Croatia, advocated a complete independence of Bosnia and Hercegovina. Since the Serbs were majority population in that region, their opponents accused them of promoting and advocating Serbian interests.

In any event, the accusations against archbishop Stadler by the Progressives should be looked upon with the awareness of their ideological and political presuppositions, and, in that sense, considerably modified. The same applies to the former Yugoslav historiography, for it uncritically appropriated both the ideology and political assessments of the Progressives and other "liberal", anti-Catholic groups.